

DE LEESWELP

DOOR BOEKEN GEBETEN

2011, JAARGANG 17, NR 9

De Leeswelp is een uitgave van het Vlaams Bibliografisch Documentair en Dienstverlenend Centrum

Vlabin-VBC v.z.w.
Frankrijklei 53-55 (bus 4)
2000 Antwerpen

tel: 03/226 13 99
fax: 03/232 66 16
vlabin@bibliotheek.be

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, via elektronische media of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

aan Marjolijn Hof en Martijn van der Linden die in hun *Assepoester*, een prentenboek met bijbehorend luisterboek op de muziek van Prokofjev, opnieuw wat broodnodige humor in het sprookje introduceerden, Marjet Huiberts die het in *Roodkapje was een toffe meid* als eerste Nederlandse jeugdauteur aandurfde om *Assepoester* er met de fee vandoor te laten gaan, of Loek Koopmans die in zijn illustraties bij Guido Stockers *Assepoester*-versie het meisje opnieuw een uniek gezicht gaf. Jammer genoeg vormen deze pareltjes slechts een fractie van alle Nederlandstalige *Assepoester*-versies die er op de markt verschijnen. Misschien loont het dan ook om zij die *geen* platgetreden paden bewandelen wat vaker in de kijker te zetten.

Noten

¹ In dit artikel wordt het onderscheid tussen vertalingen en bewerkingen, naar analogie met Isabelle Desmidts opvattingen, niet gezien als zwart-wit maar als gradueel. En dus zal de term 'vertaling' gebruikt worden voor alle teksten die zich op een schaal bevinden tussen de pool 'prototypische vertaling' enerzijds en de pool 'prototypische bewer-

king' anderzijds (83-84).

Primaire literatuur

Anoniem. *Contes de ma Mere l'Oye./Vertellingen van Moeder de Gans*. Pierre van Os, 1754

Anoniem, Annie-Claude Martin (ill.). *De sprookjes-schatkist*. Transedition Limited, 1994

Anoniem, Carlos Busquets (ill.). *Klassieke sprookjes*. Parade

Arnoldus, Henri en Maraja Benvenuti & Nardini (ill.). *De bonte sprookjesschat*. Zuid-Nederlandse Uitgeverij, 1962

Busser, Marianne en Ron Schröder. *Het grote sprookjesboek voor jong en oud*. The House of Books, 2011

Hof, Marjolijn, Martijn van der Linden (ill.) e.a. *Assepoester*. Gottmer, 2007, 2011

Huiberts, Marjet, Wendy Panders (ill.) en Benaïssa Linger (cd). *Roodkapje was een toffe meid*. Gottmer, 2010

Jacob en Wilhelm Grimm. *Grimm*. Lemniscaat, 2005

Jacob en Wilhelm Grimm. *Kinder- und Hausmärchen*. Realschulbuchhandlung, 1812

Jacob en Wilhelm Grimm. *Sprookjes-boek voor Kinderen*. Wed. G.A. Diederichs en Zoon, 1820

J.C.. 'Voorwoord.' In: J.J.A. Goeverneur. *Vertellingen van Moeder de Gans*. J. van Egmond Jr., 1866

Perrault, Charles. *Histoires ou contes du temps passé. Avec des moralitez*. Claude Barbin, 1697

Van Cleemput, Gerda en Roberto Molino (ill.). *Assepoester*. J.H. Gottmer/Altiora, 1976

Van Donkelaar, Maria en Sandra Klaassen (ill.). *Spiegelkje, spiegelkje aan de wand...* Lemniscaat, 1996

Stocker, Guido, Loek Koopmans (ill.). *Assepoester*. De vier windstreken, 1999

Vriens, Jacques. *De allerleukste sprookjes van Jacques Vriens*. Van Holkema & Warendorf, 2011

Secundaire literatuur

Buijnsters, P.J. en L. Buijnsters-Smets. *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*. Waanders, 2001

Desmidt, Isabelle. 'Een golf van reacties. Complexiteit in communicatiesituaties en begrippenapparaat bij kinderliteratuur in vertaling.' In: *Filter*, 12 (2005) 4: 79-88.

Gorter, S.. 'Bibliographisch album.' In: *De Gids*, 1 juli 1868: 177-189.

Shavit, Zohar. *Poetics of Children's Literature*. The University of Georgia Press, 1986.

Van Coillie, Jan en Staf Loots. 's Levens kweekschool. Overzicht van de kinder- en jeugdliteratuur in Vlaanderen in de negentiende eeuw'. In: *Refleks* (1984), 2-3.

ROODKAPJE DOOR DE EEUWEN HEEN

Veranderingen in het kindbeeld en de kinderliteratuur

door Zohar Shavit

Dit artikel verkent hoe de verschillende vertalingen en bewerkingen het karakter van de tekst van het sprookje van Roodkapje over de eeuwen heen veranderd hebben. Mijn vertrekpunt is het begrijpen van het concept 'vertaling' als een deel van een *transfer-mechanisme*, een proces waarbij teksten van het ene systeem naar het andere worden overgebracht (Even-Zohar 1981). Het onderzoek naar vertalingen houdt zich niet enkel bezig met wat traditioneel beschouwd wordt als vertaalde teksten, maar ook met vertalingen van het ene systeem naar het andere in dezelfde taal, bijvoorbeeld vertalingen van volwassenenliteratuur naar kinderliteratuur, met inbegrip van verkorte versies en bewerkingen.

De volgende analyse van vertalingen van teksten voor kinderen veronderstelt het

bestaan van een sterk verband tussen enerzijds het maatschappelijke begrip van kinderen en het kind-zijn in een cultuur op een gegeven moment in de tijd, en anderzijds de teksten die een bepaalde maatschappij produceert voor kinderen, teksten die onderhevig zijn aan historische veranderingen.

Ik neem Roodkapje als voorbeeld, omdat het een klassieker is, maar ook omdat de verschillende versies ervan een zicht geven op de verschillende manieren waarop het kind waargenomen werd en hoe deze ideeën concreet gestalte kregen in de verschillende vertalingen en bewerkingen voor kinderen. Deze ideeën zijn drastisch veranderd in de laatste drie eeuwen, en zijn zichtbaar in de transformatie die Perraults Roodkapje onderging bij de gebroeders Grimm en in de moderne, twintigste-eeuwse bewerkingen.

Perrault besloot zijn versie van Rood-

kapje in 1697 met een moralistisch rijm:

'Hier zien we er het sterke voorbeeld van
Dat kinderen en vooral meisjes,
De lieve Liesjes, leuke Lijsjes
Er fout aan doen te luist'ren naar Jan en
Alleman.
Want kijk er niet van op, lief kind,
Als anders een wolf je verslindt.
Ik zeg 'een wolf', want deze beesten
Zijn niet altijd als boze geesten,
Er zijn er ook wel kalm en koest,
Niet boos, niet bitter en niet woest
Maar aardig, en die daarenboven
De jonge meisjes veel beloven
En meetronen naar huis, naar kamers en
alkoven.
Maar ach! Wie weet niet dat die Wolven,
zacht en fijn,
Van alle Wolven het gevaarlijkst zijn.'
Perrault [1697] 1967 (vert. Ernst van Altena)

Little Red Riding Hood. Uit: *Classic Fairy Tales*. Ill.: Harry Clarke

Perraults slot is vrij verrassend in het licht van wat wij, westerse volwassenen van de twintigste en eenentwintigste eeuw, via onze kennismaking met het beter bekende slot van de gebroeders Grimm, weten over het kind-zijn en over teksten voor kinderen. De lezer is een slot gewend waarin het onschuldige meisje verslonden wordt door de boze wolf, maar gered wordt door een volwassene, de jager. Bij Perrault vreet de boze wolf Roodkapje op en dat is het einde. In feite laat Perraults einde ons verbijsterd achter om meerdere redenen. Dit verhaal heeft weinig gemeen met de versie van de gebroeders Grimm. Ten eerste heeft Perraults sprookje een sterk erotisch tintje en verder is het sarcastisch, ironisch en heeft het een sociale boodschap die zich richt tot de hogere klassen en hun misbruik van jonge vrouwen bekritiseert. Het thema van jongemannen die profiteren van plattelandsmeisjes wordt versterkt door de erotische elementen in de representatie van het kind

in het verhaal: haar schoonheid, de rode kleur als haar symbool, en natuurlijk de bedscène waarin Roodkapje zich uitkleedde en in bed ging liggen, waar ze vrij verwonderd was te zien hoe haar 'Grootmoeder' eruitzag in haar nachthemd. Deze sterk erotische elementen dragen bij tot een begrip van Perraults tekst als een verhaal over een meisje dat verleid wordt door een jongeman, eerder dan als een verhaal over een meisje dat verslonden wordt door een wolf.

Sinds het opgenomen werd in Perraults *Contes*, heeft deze tekst talloze veranderingen ondergaan, afhankelijk van de culturele context en het model waarnaar het geschreven was, bijvoorbeeld een sprookje, een verhaal voor kinderen, of een satire¹.

Laten we even het geheugen opruisen en het heel andere slot lezen van de gebroeders Grimm (1812), waarin Roodkapje gered wordt door de jager:

'Wat waren ze alledrie blij! De jager stroomte de huid van de wolf af en ging ermee naar huis. Grootmoeder at van de koek en dronk van de wijn die Roodkapje had meegebracht en knapte weer op. Maar Roodkapje dacht: Zolang ik leef zal ik nooit meer van het pad af gaan en het bos in lopen als moeder dat verboden heeft.'

Uit: *Grimm: volledige uitgave van de 200 sprookjes verzameld door de gebroeders Grimm* (Lemniscaat, vert. Ria van Hengel)

Het denkbeeld over het kind

De verschillen tussen Perraults versie en die van de gebroeders Grimm kunnen ten minste gedeeltelijk worden toegeschreven aan de verschillende, toentertijd heersende denkbeelden over het kind en het kind-zijn. In het algemeen ligt aan de basis van kinderboeken een zeker begrip van wat een kind is en wat zijn of haar behoeften zijn. Het is welbekend dat kindercultuur in het algemeen, en kinderlandliteratuur in het bijzonder, zich pas als een verscheiden cultureel systeem begon te ontwikkelen in de West-Europese samenleving in de achttiende eeuw, wanneer een verandering plaatsvond in het denkbeeld over het kind, een verandering die wordt beschreven in het pionierswerk van Philippe Ariès (1962) en anderen (deMause 1974; Weber-Kellermann 1979; Plessen en von Zahn 1979; Badinter 1980).

Ariès betoogt dat sinds de zeventiende eeuw het culturele begrip van het kind-zijn grondig veranderd is in de westerse maatschappij, wat resulteert in een ander kindbeeld. Ariès' stelling gaat niet over de occasionele verwijzingen naar kinderen als 'andere' menselijke wezens of de sporadische manifestaties van uitdrukkingen van liefde en zorg voor kinderen, of andere bewijzen van moederlijke liefde. Veeleer bespreekt hij hoe al deze verschijnselen sociale normen zijn geworden, en hij merkt de implicaties van zulke normen op voor de plaats die kinderen opnemen in de maatschappij en haar cultuur.

Zeer beknopt kan Ariès' stelling als volgt samengevat worden: ze suggereert het bestaan van een historische ontwikkeling die begon in de zeventiende eeuw en culmineerde in de negentiende eeuw, en waarin zich in die tijd een nieuw begrip ontwikkelde van wat kind-zijn is en daaruitvolgend, wat de behoeften van het kind zijn. Ariès betoogde

dat tot de zeventiende eeuw kinderen niet anders beschouwd werden dan volwassenen. Gedurende de zeventiende eeuw onderging de maatschappelijke visie op het kind-zijn een ingrijpende verandering. Er ontstond langzaam een nieuw bewustzijn van de speciale eigenschappen van kinderen. De wereld van volwassenen en kinderen, die tot dan toe een eenheid vormde, werd nu gepolariseerd. De belangrijkste implicatie van de verandering in het kindbeeld was het nieuwe begrip van het kind, met eigen behoeften, onderscheiden van die van volwassenen. Eens de behoeften van het kind begrepen werden als anders, was het nodig een nieuw veld te creëren, de kinderwereld, een kinderrijk met een ander repertoire.

Tussen de publicatie van Charles Perraults *Contes* en de eerste verschijning van de sprookjesverzameling van de gebroeders Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* (1812), verstreken meer dan honderd jaar. In dat tijdsbestek ontwikkelde zich een nieuw idee over het kind-zijn, dat een van de voornaamste redenen vormt voor de veranderingen die Roodkapje onderging.

Perraults versie week in meerdere opzichten af van de sprookjesformule, met als opmerkelijkste verschil het tragische slot, dat bijna nooit voorkwam in de orale traditie. Onderzoek naar volksverhalen heeft veel ruimte gelaten voor controverse over de verwantschap tussen Perraults *Contes* en de *Kinder- und Hausmärchen* van de gebroeders Grimm. Wetenschappers verantwoordden de gelijkenissen tussen Perrault en Grimm met tal van verklaringen. Sommigen stellen een historisch-geografische verklaring voor, anderen verkiezen een verklaring op basis van culturele relaties of een culturele transformatie. Andere wetenschappers ontkennen enige directe verbinding tussen Perrault en Grimm, maar claimen een gemedieerde relatie via Tieck, aan wie de gebroeders Grimm refereerden in hun noten bij Roodkapje.

Zonder te willen tussenkomen in deze eindeloze controverse, stel ik voor de verschillen tussen Perrault en de gebroeders Grimm te bespreken vanuit het perspectief van de verschillende heersende denkbeelden over het kind-zijn en de verschillende manieren waarop het kind waargenomen werd in elke periode. In de jaren die verstreken tussen Perrault en Grimm, is de attitude ten opzichte van kinderen veranderd. In het nieuwe con-

cept dat zich ontwikkelde, werd veel belang gehecht aan de opvoeding van het kind. De behoeften en eisen van het nieuw ontwikkelde opvoedingssysteem bepaalden grotendeels het karakter van de teksten voor kinderen en vereisten dat de teksten iets zouden bijdragen tot het spirituele welzijn van de kinderen.

Een verschillend slot

Het duidelijkste verschil tussen Perraults versie en die van de Grimms ligt in het slot: tragisch versus gelukkig. Perraults versie eindigt wanneer het kind verslonden wordt door de wolf, en dit tragische slot wordt gevolgd door een ironische en satirische moraal. De versie van de Grimms daarentegen, biedt twee alternatieve aflopen. In de beide gevallen wordt niet aan het kind geraakt. In het eerste wordt Roodkapje gestraft — Grootmoeder en het kind worden verslonden — maar beiden worden gered wanneer de wolf gedood wordt. In de tweede versie verdrinkt de wolf zonder iemand kwaad te doen.

Het herzien van het slot was allicht het resultaat van de nood om de tekst aan te passen aan het model van het sprookje. In tegenstelling tot Perrault, die moedwillig afweek van de formule van het sprookjesachtige happy ending, om de aandacht te vestigen op de satire, hadden de gebroeders Grimm een gelukkige afloop nodig, die onontbeerlijk geacht werd voor sprookjes, en ze voorzagen er zelfs twee, waarvan de tweede de educatieve boodschap van de tekst versterkte.

De heersende ideeën over opvoeding vereisten dat het kind een les leerde uit elke gebeurtenis, ervaring of verhaal, en straf was een integraal deel van dat leerproces. Het gewijzigde slot veranderde de betekenis en de moraal van de tekst. In tegenstelling tot het kind in Perraults versie krijgt het kind in de Grimm-versie een kans om de les te leren, en doet het dat blijkbaar ook. Anders dan de moraal van Perrault, die zich tot jongemannen richt, ligt de klemtoon bij de versie van de Grimms niet op de wolf (de jongemannen), maar eerder op het kind en de les die het moet leren. Waar het naïeve plattelandsmeisje van Perrault voorgoed verloren is, wordt het meisje van de gebroeders Grimm gered door volwassenen die verantwoordelijk zijn voor haar. Zolang ze door hen beschermd wordt, is ze veilig, en dat is precies

de les die ze leert: 'Zolang ik leef zal ik nooit meer van het pad af gaan en het bos in lopen als moeder dat verboden heeft';

Eens het kind door de maatschappij niet langer als een bron van amusement beschouwd werd, maar als een persoon die onderricht moet worden, veranderde de manier waarop het kind gerepresenteerd werd in teksten. Dat geldt trouwens voor alle teksten die voor kinderen geproduceerd werden sinds de achttiende eeuw en het gaat ook op voor verschillende moderne bewerkingen van Roodkapje.

Moderne vertalingen en bewerkingen

Bijna alle vertalingen en bewerkingen van Roodkapje zijn gebaseerd op de versie van de gebroeders Grimm. Perraults versie werd waarschijnlijk beschouwd als ongepast voor kinderen, terwijl de Grimms de reputatie hadden zich bewust te zijn van het kind en zijn behoeften. Hoe dan ook, eens de ideeën over het kind en de opvoeding van kinderen veranderden, werd ook het Roodkapje van de Grimms niet langer als passend beschouwd en moest het herzien worden om tegemoet te komen aan de nieuwe inzichten over het kind en het kind-zijn. Sommige uitgaven werden slechts licht gewijzigd of helemaal niet, vanwege het grote belang dat gehecht werd aan de 'complete versie' door zekere psychologen, die de tekst zelf als onmisbaar beschouwden voor de ontwikkeling van het kind (zie Bettelheim 1976). Anderen veranderden de tekst echter ingrijpend.

De redenen voor verandering waren altijd dezelfde: bepaalde veronderstellingen over het kind-zijn, in het bijzonder over de thema's waaraan het kind zou worden blootgesteld. Met dit in het achterhoofd, hielden de verschillende bewerkingen zich voornamelijk bezig met de educatieve boodschap van de teksten, met de omgang met ongepaste gebeurtenissen en de veronderstelde sociale normen van de teksten. De enige verschillen zijn de oplossingen die ze aanreken voor problematische zaken en de mate waarin ze afwijkingen toelaten van de originele tekst. Elke informatie die beschouwd wordt als ongeschikt voor kinderen, wordt ofwel herzien ofwel weggelaten om de tekst acceptabel te maken. De meest problematische zaken zijn de erotische connotaties van de teksten, de dood (hoewel tijdelijk) van het meisje en de grootmoeder, en het

Roodkapje. Uit: *Grimm*. Ill.: Charlotte Dematons

ombrengen van de wolf. In verschillende gevallen wordt de wolf gedood, maar slaagt het meisje erin om ongedeerd te ontsnappen. Zeer vaak leert het meisje haar lesje, hoewel ze gespaard blijft en niet verslonden wordt, en wordt de wolf gedood. In de 'Malena booklet' wordt de wolf bijvoorbeeld gedood door de zoon van de houthakker, en in de 'Little Cavalier'-series (1884) door de houthakker zelf. Verschillende vertalers voelden zich ongemakkelijk over het ontbrekende gezinslid, de vader, en vonden het nodig om hem in te voegen als redder van Roodkapje. In sommige gevallen is het doden van de wolf minder direct en wordt er een hulpmiddel ingeroepen, bijvoorbeeld in 'Bo-Peep Story Books' (ca. 1850), waar het niezen van de wolf als gevolg van een wespensteek de houthakker waarschuwt.

In andere gevallen worden de geweldadige scènes met de grootmoeder en het kind eenvoudigweg vermeden. Grootmoeder verbergt zich in de kast zonder gewond te raken, en het kind wordt gered vóór en niet nadat de wolf haar verslindt. De extreemste oplossing is alle geweld weg te laten. In de versie van 'Puppet Story Book' (1970) wordt aan Grootmoeder niet geraakt, en zelfs de wolf blijkt ongedeerd: bij het zien van de jager bedenkt hij zich en vlucht weg.

Het onderzoek van Perraults, Grimms en verschillende van de honderden vertalingen en bewerkingen van Roodkapje wijzen op een verband tussen de diverse denkbeelden over het kind en de verschillende versies van de tekst. We kunnen vaststellen dat achter elke

versie van een bewerking voor kinderen een zeker begrip schuilt van wat een kind en kind-zijn is en een opvoedkundig programma.

Sinds de achttiende eeuw wordt kinderliteratuur sterk in verband gebracht met een onderwijsinstelling en heeft het zijn rechtvaardiging daarop gebaseerd. Dit verband, dat heeft gediend als een bron voor beperkingen opgelegd aan kinderliteratuur, is niet fundamenteel veranderd sinds de achttiende eeuw. Wel zijn sinds het tijdperk van de gebroeders Grimm, de specifieke ideeën omtrent het kind-zijn en de opvoeding veranderd. Zo mogen kinderbibliotheken in de achttiende, negentiende en twintigste eeuw exact dezelfde titels bevatten, eens de boeken worden opengeslagen, wordt echter duidelijk hoe verscheiden de inhoud kan zijn.

Wat echt telt, is de manier waarop het kind-zijn wordt waargenomen door de maatschappij, en dat bepaalt voor een groot deel wat er in de boeken staat. Kortom, auteurs hebben de tekst veranderd volgens hun begrip van wat het kind en het kind-zijn betekent, en hoe teksten voor kinderen zouden moeten zijn.

Noten

¹ Voor een hedendaagse satire op Roodkapje, zie bijvoorbeeld Dahl 1982 en Garner 1994

Primaire literatuur

Brüder Grimm. *Kinder- und Hausmärchen*. Reclam, 1980

De Chatelain, Clara (ed.). 'The Story of Little Red Riding Hood' in: *Bo-Peep Story Books*. Leavitt and Allen Bros, ca. 1850

Dahl, Roald. 'Little Red Riding Hood and the Wolf' in: *Revolting Rhymes*. Jonathan Cape, 1982

Garner, James Finn. 'Little red riding hood' in: *Politically Correct Bedtime Stories*. Macmillan, 1994

Little Red Riding Hood, Little Cavalier series. Peter G. Thomson, 1884

From: 'The Little Red Riding Hood Project', editor: Michael N. Salda, de Grummond Children's Literature Research Collection, University of Southern Mississippi

Little Red Riding Hood. Puppet Story Book. Adapted by Oscar Weigle. Grosset and Dunlap, 1970

Little Red Riding-Hood (free with a box of Malena). Malena booklet no. 100. Warriorsmark, PA: Malena Company, 1890. From: 'The Little Red Riding Hood Project', editor: Michael N. Salda, de Grummond Children's Literature Research Collection, University of Southern Mississippi

Secundaire literatuur

Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Jonathan Cape, 1962

Badinter, Elisabeth. *L'amour en plus: Histoire de l'amour maternel, XVIIe-XXe siècle*. Flammarion, 1980

Bettelheim, Bruno. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. (Knopf, 1976)

deMause, Lloyd (ed.). *The History of Childhood*. Psychohistory Press, 1974

Even-Zohar, Itamar. 'Translation Theory Today: A Call for Transfer Theory'. *Poetics Today*, Vol. 2, No. 4: 1-7, 1981

Plessen, Marie-Louise, and Peter von Zahn. *Zwei Jahrtausende Kindheit*. VSG, 1979

Weber-Kellermann, Ingeborg. *Die Kindheit: Kleidung u. Wohnen, Arbeit u. Spiel, Eine Kulturgeschichte*. Insel Verlag, 1979

Zohar Shavit (1951) is als professor verbonden aan de universiteit van Tel Aviv. Daar heeft ze het programma 'The Child Culture and Education' opgericht, en nu is ze voorzitter van het nieuwe programma voor de masteropleiding Child and Youth Culture. Prof. Shavit schreef onder meer *Poetics of Children's Literature* (1986), een standaardwerk over kinderliteratuur.

Dit artikel is een ingekorte versie van de lezing die ze gaf op het symposium 'Never-ending stories' van de Universiteit Gent (20-21.01.2011).